

Розінкевич Н. В.

## ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЗМУ В ТВОРІ ІНТЕРНОВАНОГО ВОЯКА ГРИЦЯ БОЖКА «УКРАЇНЦІ В ЄГИПТІ»

**Анотація.** У теперішній новітній час глобалізаційних процесів XXI століття важливо усвідомити зовнішні орієнтації й пріоритетні національні інтереси України на світовій арені. Успішність і результат цього завдання є серйозним викликом, що залежить від спроможності держави реалізувати свої національні, культурні, етнічні інтереси й потреби, які є рушійною силою діяльності, та зберегти комплекс цінностей, символів і традицій для того, щоб забезпечити мир, нейтралізувати небезпеку, та сприяти розвитку й модернізації, і водночас бути готовими протистояти загрозам зовнішньої та внутрішньої конфронтаційності, роздвоєності, кризи ідентичності, політичній та релігійній нестабільності. Тому актуальною є потреба дослідження творів, які допомагають розібратися в історичній правді та краще пізнати національний етногенез українців, який є підґрунтям їх суспільно-історичного досвіду.

Дотримуючись такого підходу, автором статті на прикладі маловідомого мандрівного нарису українського політичного емігранта ХХ століття Гриця Божка «Українці в Єгипті» було здійснено літературознавче, історичне та культурологічне осмислення твору про ще не досить вивчені в українській гуманітаристиці мандри на Близький Схід. Розглянуто засоби психологізму (авторська характеристика, нотатково-щоденникові записи, самооцінка, двійництво, портрет, деталь, мова, спогади, пейзаж), які розкривають психофізіологію образу інтернованого вояка, котрий змушений був перебувати у закритому чужому просторі, що не завадило йому паралельно перейматися націєтворчими, загальнодуховними проблемами свого часу.

У нarisі піднято досить дискусійну тему переломного періоду історії українського суспільства початку ХХ століття – політичну еміграцію. Предметом художнього узагальнення *belles non-fiction* твору стає історичний час означеного періоду, досягнутий героєм у процесі вимушених мандрів, коли Україна була платформою боротьби різних політичних сил: денікінців, петлюрівців, махновців, червоноармійців. Неординарні події знайшли відгук в екзистенції героя, в його пам'яті. А пам'ять – це основа національної ідентичності та національної свідомості, тому такі твори емігрантів є складовою етнолітературної традиції України й допомагають осмисленню її історичного шляху через призму теперішнього. Водночас ця інформація потрібна для кращого розуміння процесу новітнього історичного досвіду українського державотворення.

**Ключові слова:** інтернування, мандрівна проза, мандрівний нарис, політична еміграція.

**Інформація про автора:** Розінкевич Наталія Василівна, викладач Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка, аспірант Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

**Електронна адреса:** n.rozinkevych@kubg.edu.ua

Rozinkevych N.

## THE MEANS OF PSYCHOLOGISM IN THE WORK OF “UKRAINIANS IN EGYPT” BY A MILITARY INTERNEE HRYTS BOZHOK

**Abstract.** In the current period of the globalization processes of the XXI century it is important to be aware of the external orientations and national priorities of Ukraine in the world scene. That presents a significant challenge, which depends on the state's ability to implement its national, cultural, ethnic interests and needs, which are its motive power, and to preserve a set of values, symbols and customs to guarantee peace and safety and contribute to development and improvement as well as to be prepared for holding out against threats of external in internal confrontation, separation, identity crisis, political and religious instability. Therefore it is topical to study the works which help gain an understanding of historical truth and get to know the national ethnogenepool of Ukrainians better, which is the basis of their socio-political experience.

Applying that approach to the little-known travelogue “Ukrainians in Egypt” by a Ukrainian political emigrant Hryts Bozhok the author of the article has developed a literary critical, historical and cultural understanding of the work concerning travels to the Near East which have not been thoroughly studied yet in Ukrainian humanistic sciences. The means of psychologism (the author's characterization, diary notes, self-esteem, duality, portrait, detail, language, memories, scenery) are considered in the article. They show the psychophysiology of the character of a military internee who had to stay in a closed foreign place and who was worried about those times' issues of a nation creation as well as general spiritual ones.

*In the essay the controversial topic of a political emigration in the history of Ukrainian society at the beginning of the XX century is raised. The subject of artistic generalization of belles non-fiction is the historical time of that period which was perceived by the character during forced travels when Ukraine was a fighting platform of different political forces: Denikins, Petliuras, Makhnos, Red Army men. Unordinary events were reflected in the character's existence, in his memory. The memory is a basis of the national identity and national consciousness, therefore such works by emigrants are a part of Ukrainian ethnic literary tradition and help understand its historical course through the prism of modern times. This information also contributes to better understanding of the process of the recent historical experience in Ukrainian state creation.*

**Key words:** internment, travelogue prose, travelogue essay, political emigration.

**Information about author:** Rozinkevych Nataliia, teacher (lecturer) of University College of Borys Grinchenko Kyiv University, post-graduate student of Institute of Philology of Borys Grinchenko Kyiv University.

**E-mail:** n.rozinkevych@kubg.edu.ua

Rozinkevych N.

## ŚRODKI PSYCHOLOGIZMU W UTWORZE INTERNOWANEGO ŻOŁNIERZA HRYCIA BOJKI «UKRAIŃCY W EGIPCIE»

**Streszczenie.** Dziś, w kontekście najnowszych procesów cywilizacyjnych XXI wieku, ważne jest zrozumienie zewnętrznych kierunków i priorytetowych interesów narodowych Ukrainy na arenie międzynarodowej. Sukces i skuteczność tego zadania jest poważnym wyzwaniem, które zależy od zdolności państwa do realizacji zasadniczych potrzeb i interesów narodowych, kulturowych, etnicznych, zachowania kompleksu wartości, symboli i tradycji w celu zapewnienia pokoju, neutralizacji niebezpieczeństwa i sprzyjania rozwojowi i modernizacji oraz gotowości do walki przeciw zagrożeniom konfrontacji zewnętrznej i wewnętrznej, rozdwojenia, kryzysu tożsamości, destabilizacji politycznej i religijnej. Dlatego pozostaje aktualną potrzeba zbadania utworów, które pomogą w odnalezieniu prawdy historycznej i lepszym poznaniu charakteru etnicznego i narodowego Ukraińców będących podłożem doświadczenia społeczno-historycznego.

Według tego podejścia autor niniejszego artykułu na przykładzie mało znanego szkicu ukraińskiego emigranta politycznego XX wieku Hrycia Bojki „Ukraińcy w Egipcie” dokonuje analizy literaturoznawczej, historycznej i kulturoznawczej utworu o jeszcze niedostatecznie zbadanych przez humanistykę ukraińską wędrownikach na Bliski Wschód. Zbadano środki psychologizmu (charakterystyka autorska, zapiski notatkowo-dziennikowe, recepcja własnego ja, tworzenie sobowtórów, portret, szczególnie, język, wspomnienia, pejzaż) odkrywające psychofizjologię obrazu internowanego żołnierza zmuszonego do pobytu w ograniczonej obcej przestrzeni, owszem nie zniechęconego do rozważania nad ówczesnymi zagadnieniami narodziłymi i ogólnoduchowymi.

Szkic dotyczy dość dyskusyjnego tematu – okresu przejściowego w historii społeczeństwa ukraińskiego w XX wieku – emigracji politycznej. Przedmiotem artystycznej syntezy dla utworu non-fiction staje się określony czas historyczny pojęty przez bohatera w trakcie wymuszonej wędrowniki, w czasie gdy Ukraina była placówką walki różnych sił politycznych: denikińców, petliurowców, machnowców, czerwonoarmiejców. Niezwykle wydarzenia uzyskały odgłos w istnieniu bohatera, w jego pamięci. I pamięć to podstawa tożsamości narodowej, dlatego takie utwory emigrantów są składnikiem ukraińskiej tradycji etniczno-literackiej i czynnikiem pomagającym w zrozumieniu losów historycznych Ukrainy względem teraźniejszości. Jednocześnie ta informacja jest potrzebna do lepszego zrozumienia procesu doświadczenia historycznego Ukrainy na drodze państwowotwórczej.

**Słowa kluczowe:** internowanie, proza podróży, szkice z podróży, emigracja polityczna.

**Nota o autorze:** Rozinkevych Nataliia, lektor w liceum Uniwersyteckim Uniwersytetu Kijowskiego im. Borysa Hrinchenki, doktorant Instytutu filologii Uniwersytetu Kijowskiego im. Borysa Hrinchenki.

**E-mail:** n.rozinkevych@kubg.edu.ua

**Постановка проблеми.** Щоб мати правдиве уявлення про історію України ХХ століття, потрібно нею цікавитися, вивчати, досліджувати. Цьому сприяють і твори, написані за межами батьківщини, тому що вони є складовою національно-культурного простору країни. На часі постала проблема необхідності ґрунтовного студювання документальних та художньо-документальних творів (non-fiction і belles non-fiction), виникнення яких зумовила конкрет-

но-історична доба, тим більше, що закордоном без соцензури в авторів була можливість описувати реальні речі правдиво й говорити про все, що хвилювало не завуальовано, а відкрито. Протягом десятиліть ХХ століття про історію України формувалося хибне уявлення. З колективної пам'яті самих українців стиралася інформація про власну національну ідентичність.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У ХХ столітті покинути батьківщину співвітчизників примушували політичні й соціаль-

но-економічні причини. У міжвоєнний період між Першою і Другою світовими війнами відбувалася так звана друга хвиля еміграції, виник новий до того часу тип переселенців – не трудових, а політичних. Ця еміграція була невеликою й характеризувалась переселенням людей в основному на Захід до Європи, Канади, США. Про від'їзд людей до Азії та на Схід відомо на сьогодні досить мало. Тому неабиякий інтерес викликає ця певною мірою замовчувана грань дослідження.

Довгий час на материковій Україні утверджувалася думка про таких емігрантів як космополітів, зрадників, відщепенців, відступників. Розібратися в цьому тепер допомагають спогади, листи, мемуари, щоденникові записи, нариси самих емігрантів та свідчення й наукові дослідження інших людей. Таким інформативно цікавим і корисним є маловідомий твір художньої документалістики Гриця Божка «Українці в Єгипті», виданий в Регенсбурзі (Німеччина) у видавництві «Українське слово» в 1946 році. У цій статті він буде **об'єктом дослідження**. **Предметом** – літературознавче, історичне та культурологічне осмислення твору. Подібні книги для сучасності цінні тим, що в них пролито світло на те, як гартувалася національна свідомість людей на чужині у вимушеному закритому просторі, оберігалася самобутність та ідентичність. Молодому поколінню такі твори показують, як українці вірили в незалежність рідної землі, та як утверджувалися їхні сподівання та надії.

Дослідження ускладнилося тим, що в Україні обмаль будь-якої інформації про автора і його спогади «Українців Єгипті», котрі стали доступні для широкого загалу після того, як на сайті архіву ОУН<sup>1</sup> їх було опубліковано – і україномовний читач дістав змогу з ними ознайомитися.

Однак, ця книга викликала інтерес ще й у минулому столітті. Про це свідчать лист зро-

блений в Ніцці за 6 квітня 1958 р. забороненим в УРСР кінорежисером Євгеном Деславом<sup>2</sup> (справжнє прізвище – Слабченко), котрий збирав інформацію для свого путівника «Українці у Швейцарії», до іншого українського емігранта, владики Євгена Васильовича Бачинського: «Може маєте брошюру “Українці в Єгипті” Гришка Вожака (?), Регенсбург, 1946 або “На Святій Землі” В. Наливайка<sup>3</sup> 1939, Львів, або “В Царгороді” О. Лотоцького<sup>4</sup>, Варшава, 1939, або щось цікавого для Путівника, позичте на кілька днів для опрацювання» [6, с. 135].

Дійсно, інформацію й про самого письменника знайти важко. Тільки в «Енциклопедії Української Діаспори» подано такі коротенькі відомості: інженер-технолог, громадський діяч; н. 1890 в с. Холопків біля Глухова Чернігівської губернії, п. 1993 в Аделаїді. В 1919 перебував у більшовицькій тюрмі; 1920 з Криму разом з армією Денікіна попав до Єгипту, де організував українців у таборі інтернованих. У 1922 переїхав до Чехії. В 1930-их рр. працював на Закарпатті, коротко виступав у театрі «Нова Сцена» в Хусті, 1939 арештований угорцями. До 1944 вчив у сільськогосподарській середній школі на Лемківщині; з 1945 в Регенсбурзі викладав в УТГІ (Український Технічно-Господарський Інститут), 1948 емігрував до Австралії. Жив в Аделаїді, був членом багатьох організацій [4, с. 45].

У 2017 році в Україні видано книгу «Сумщина в боротьбі», у якій автори Роман Коваль, Віктор Моренець та Юрій Юзич, спираючись на статті-дослідження самого Г. Божка, в декількох розділах відтворюють життєвий шлях, та подають уривки зі його статей [5, с. 169–170; с. 212–213; с. 238–240]. Прізвище автора знаходиться в «Списку членів наукового товариства ім. Т. Шевченка в Австралії» [2, с. 215], вміщеного в довіднику, виданому в Мельбурні 1976 року. У книзі також подано його бібліографію доповідей та статей<sup>5</sup>. З їх переліку помітно,

1 Див.: Аохів ОУН. Українська інформаційна служба – Лондон URL: <http://ounuis.info/archive/library/books/ukraintsi-v-yehypti.html>

2 Є. Деслав став першим з українців, який за фільм «Війна хлопчиків» був удостоєний престижної американської премії «Оскар» ще у 1939 р. (за кращу іноземну кінокартину), почесного диплому Венеціанського кінофестивалю 1956 р. [6, С. 126].

3 Василь Наливайко (1886–1938) – учасник українських визвольних змагань, потім на еміграції в Польщі та Чехословаччині. Лікар, письменник [6, С. 167].

4 Олександр Лотоцький (1870–1939) – видатний український громадський і політичний діяч, письменник і науковець, міністр сповідань УНР (1919), посол УНР у Туреччині, пізніше – на еміграції. Тут йдеться про мемуари О. Лотоцького «Сторінки минулого», який під назвою «У Царгороді» був виданий у Варшаві у 1939 р. [6, С. 167].

5 Божок Г. 3 боїв на Карпатській Україні (3 моїх споминів). Аделаїда: Єдність, 1950, ч. 9, с. 3–4; Мікробіологія та хімія виноробного шмування. Аделаїда: Осередок НТШ, 1965; Виріб пива та його дослідження. Аделаїда: Осередок НТША, 1966; 30-ліття відновлення державності в Закарпатті. Аделаїда: Осередок НТША, 1968; Нищення української вишости. Церква і Життя, 1969, ч. 6, 7, с. 4; Новий український науковець (д-р. Лев Зозуля). Церква і Життя, 1970, ч. 13, с. 6; Закарпатські січовики. Вільна Думка, Сідней, 1971, ч. 15–16, с. 8; Перший зимовий похід.



що плідним періодом у Г. Божка був 1973 рік, коли йому виповнилося вже 83 роки (цікаво, що прожив 103 роки, із них більшу частину на чужині).

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** У статті прослідкуємо, як у книзі описано досвід вимушеної подорожі емігранта, котра почалася в грудні 1919 року; виявимо засоби психологізму, які проявляються в авторських спогадах; зіставимо біографічні відомості автора з його розповідями у свідченнях; докажемо, що твір відноситься до мандрівної прози, для того, щоб глибше зрозуміти його зміст – це є **метою й завданнями** статті.

**Виклад основного матеріалу.** Автор стає свідком й учасником історичних зрушень початку ХХ століття. Читач, через розповідь від першої особи, дізнається про особистий досвід вояка, котрий перебував в армії Антона Денікіна<sup>1</sup> та бачив жертви, рани, смерті, а тепер сповідується перед нащадками, напевне, виправдатися, і цим самим викликати співпереживання (таке відчуття виникає в реципієнта після прочитання перших сторінок твору).

На 24 аркушах спогадів вояка, учасника подій денікінської армії, постає людська доля. «Стояли люті морози» [7, с. 3] – епітет у першому простому реченні налаштовує читача на важку для сприйняття історію. Загальну сумну картину підсилює піднесена емоційна градація: напівживі вояки, рештки ще живих людей, 30-ступеневий мороз [7, с. 3]. Виникає відчуття нагнітання епізодів (губилася надія [7, с. 3]). Важкий фізичний стан (гарячка під 40° [7, с. 3]; немає сили витримати [7, с. 4]) герой передає через синоніми руху: ноги ледь вже совалися – поплентався – бадьоро рушив – вилізти сходами не міг – рачкуючи – ноги відмовлялися йти далі [7, с. 3–4].

Від загальної картини опису автор переходить до розповіді про себе, самооцінки, де, повідомляє, що, керуючись «інстинктом самозахорони» [7, с. 3], для щоб вижити, він обдуманно планує свої майбутні дії. Тільки деталі

розкривають таємницю – не вояк денікінської армії веде розповідь, а воїн Армії Української Народної Республіки, котрий разом з іншим побратимами в надзвичайно складних умовах морозу, тифу і смертей змушений був перебувати у ворожому заплілі (тилу), після того, як його армія перейшла до складу російської армії. Початкове хибне уявлення про героя змінюється. Перед читачем постає національно свідомий учасник історичних подій свого народу, котрий на шляхах-перипетіях не розгублює власну національну ідентичність. Зі сторінок розповіді відчутно, що герою не байдуже, а навпаки – болить те, що «створили різнобарвні чужинці на нашій землі...» [7, с. 4–5]: денікінці, петлюрівці, махновці, червоноармійці й інші.

Через двійництво, підміну перспективи показу подій – про себе в третій особі («рідня не знає, де подівся Гриць» [7, с. 5]) – розкривається історія потрапляння до денікінської армії. Дізнаємося, що перед цим: «втік з підвалу й перебував на німецькому хуторі біля Миколяєва» [7, с. 5], потім «у денікінців теж посидів» [7, с. 5], після цього його «визволив кубанський старшина» [7, с. 5], і знову – у війську Денікіна. Варіації життєвої круговерті стають предметом художнього узагальнення історичного часу початку ХХ століття, коли Україна була платформою боротьби різних політичних сил. Громадянська війна відтворена у творі не героїчно і не романтично, а фрагментарно, деталями й штрихами, через призму філософії екзистенціалізму: герой у процесі вимушених мандрів, опинившись в помежовій, незвичній ситуації духовної й фізичної відірваності від національного середовища, осягає і переосмислює історичні зміни свого часу.

Далі відбуваються мандри-скитання маршрутом, який не є заздалегідь запланованим і продуманим, а навпаки – невідомим, вимушеним, нав'язаним: Евпаторія – «Царська Дача» – шпиталь – море – Севастополь – Царгород – Скутарі – побережжя Малої Азії – Босфор – Олександрія – суша Сходу: Каїра – табір Тель-ель-Кібір – та-

Українець в Австралії, Мельборн, ч. 24–26, 1972, с. 5, 7, 4; 1–2, 1973, с. 10; Комуністичний деспотизм прославляє царський. Церква і Життя. Мельборн, 1973, ч. 1–2, с. 13; Московська ментальність, Церква і Життя. Мельборн, 1973, ч. 9, с. 2; 50-ліття Господарської Академії в Подєбрадах. Церква і Життя. Мельборн, 1973, ч. 4, с. 8; Академічний хор у Празі. Церква і Життя. Мельборн, 1973, ч. 5, с. 7; Все та сама Москва. Церква і Життя. Мельборн, 1973, ч. 8, с. 3. Прославляють царя. Церква і Життя. Мельборн, 1973, ч. 12–13, с. 7. [2].

<sup>1</sup> Денікін Антон Іванович (1872–1947) – рос. військ. та політ. діяч. Н. в м. Влоцлавськ Варшавської губ. (нині м. Влоцлавек, Польща) в сім'ї офіцера. Учасник російсько-японської війни 1904–1905. У роки Першої світової війни – генерал-лейтенант, головкомандуючий військами 3х. фронту та Південно-Західного фронту (1917).

Від 1917 – один з організаторів Добровольчої армії на Дону, а з 1918 – головкоманд. Добровольчою армією. Прихильник ідеї «єдиної та неподільної Росії». В 1920 в Криму передав командування ген.-лейтенантові П. Врангелю, а сам емігрував. Похований у м. Детройт.

бір Сідібішр – ЧСР (на той час Чехо-Словацька Республіка) – Каїр. Прийом періодичної зміни сцен і нанизування епізодів в поєднанні з фіксацією відчуттів-спогадів скріплений мотивом мандрів.

Різноманітні почуття, струни болю і трагедію емігрантів, на прикладі відрізка життя одного персонажа, який вимушено покидає батьківщину, стаючи чужинцем на рідній землі, передають незакінчені речення: «Думка линула в батьківщину, якої побачити вже не судилося...» [7, с. 5]). Важкий це був шлях – смертельно небезпечний, коли доводилося дорогою «мерця <...> спускали в воду» [7, с. 6]. Оповідач помічає факт, звичний у воєнний час, коли деградована людська свідомість швидко зникає до всього й стає байдужою до подібних картин: «за хвилину все завертілось своїм звиклим темпом своєрідного життя» [7, с. 6].

Автор описує свої враження від відвіданих міст і територій. Пейзаж, який, з однієї сторони, співвідноситься з байдужістю, виражено словосполученням: «одноманітний морський краєвид» [7, с. 5], а з іншої – із захопленням: «сама Олександрія <...> робить дуже гарне враження» [7, с. 6]. Однак захват недовгий, пізніше герой додає й інші – реалістичні штрихи до цього опису: екзотика й сморід [7, с. 7]. Далі подібні відчуття все ж таки не покидають і перетворюються на сприйняття іноземного відчужено, відсторонено, не як свого, не як рідного: «все було таке чуже й невідоме, екзотичне» [7, с. 7]. Така власна опозиційна (свій – чужий; відкритий – закритий простір) калейдоскопічна фіксація топосів, передана ніби через об'єктив фотоапарата, дає повне уявлення про культуру, історію, економіку заморських країн.

На с. 7 знову змінюється нарративна стратегія – розповідь автор починає вести від імені усіх українців: першою особою множини ще й у теперішньому часі: «ось ми вже стаємо» [7, с. 7], та у минулому часі: «ми пройшли» [7, с. 8]. Герой повідомляє, що очікування не виправдано, спіткало розчарування – знову табір: військові виявилися полоненими, а не, як вони сподівалися, гостями «англійського короля» [7, с. 8].

Незакінчені думки свідчать про невідомість, байдужість і невільне становище: «все стало осоружне, вороже...» [7, с. 8], «кругом походжала з рушницями чорношкіра сторожа...» [7, с. 8], «ішли дні за днями...» [7, с. 8]. Питально-

окличні речення – про обурення: «Що це? <...> Що за насильство!» [7, с. 8]. Однак українці, яких було «не мало» [7, с. 8] у чужому середовищі, стали спілкуватися, групуватися («кожний інстинктивно відчув один одного» [7, с. 9]) і об'єднуватися – «почало ферментувати українське життя в безпросвітному чужому морі» [7, с. 8], – і виявилось, що «український елемент, зовсім ворожий тим усім добровольчеським настроям» [7, с. 9] та «не вся ця мася, яка репрезентує царизм, однозгідна з розгнзуданим неделімством» [7, с. 8–9]. У нових умовах життя люди не деградували, а пристосовувалися, одночасно намагаючись уберегти національно-духовні цінності й розібратися та зрозуміти свій час. Зближували людей духовні скарби – мова, пісня, танець: «помчала козацька пісня на землі фараонів» [7, с. 9], тому що слова й музика передають почуття й сподівання зрозумілі всім: любов і біль.

Наступний процес, який помітив автор, що відбувався на чужині серед українців, «вояків колишньої добармії» [7, с. 11], – це зміна свідомості, формування національно-патріотичного почуття: «почався новий напрям думок» [7, с. 9]. Українці стали задумуватися, як «спільними силами стати проти кацапні» [7, с. 9], а не «репрезентувати товстю купчиху-матрьюху, що зветься царською Росією» [7, с. 10]. Такі «ярлики» відтворюють конотацію негативу, яка сформувалася в українців стосовно до сусідньої держави-загарбниці. Дізнаємося зі спогадів, що в російській армії українців називали «іногородцями» [7, с. 8]. Подібні згадки про конфлікти переконань між емігрантами ще й на сьогодні є не надто дослідженим матеріалом.

Мандри до іншого табору, які автор називає прогулянкою, справляли «гарне враження» [7, с. 11]. Він іронічно коментує побачене: «тисячолітні піраміди, яких будовою Рамзес розв'язував питання безробіття у своїй країні; <...> пальми, що помелом стирчать до неба» [7, с. 10]. Герой є частиною реального й вимушеного соціуму, однак будиши неоромантиком за суттю, життя його ніби роздвоюється, наповнюється іншими сенсами й він абстрагується від чужого, ворожого світу.

В таборі Тель-ель-Кібіру українці зовсім «відсепарувалися від царської офіцерні» [7, с. 11], але були свідками того, що «серед білого дня катували шомполами, при чому ката-

ми були самі капітани “победоносною” армії, з золотими пагонами на плечах і георгіями на грудях» [7, с. 13]. Так через актуалізацію індивідуального розкриваються проблема впливу людини на перебіг історичних подій: «В той час <...> Врангель <...> вів переговори з українськими повстанцями. Існувала немила перспектива, що ми, таборовики, знову вернемось битись під командою білого авантюриста» [7, с. 12]. Не загальнолюдські цінності в пріоритеті у загарбників, а особисті цінності, які руйнують людські життя і долі: «життя серед тієї задушливої кацапської атмосфери ставало неможливе: гидко було дивитись на такий “патріотизм”» [7, с. 13], і як наслідок таких політичних інтересів, – «небагато залишилося живими <...> решта – спить в серій землі, або, каліками ставши – проклинає свою долю» [7, с. 14].

Українці проявляли винахідливість та ними керував ще й інстинкт самозбереження: «ми записалися до французького інтернаціонального легіону, діставши пашпорти» [7, с. 13]. Однак лаконічні деталі передають оксиморон життя, їхнє подвійне становище на чужині: поза табором – «добре нам жилося» [7, с. 14], у таборі – «багато вже почало втікати <...> божевільних» [7, с. 14].

«<...> Відомо, історична пам’ять є складовою національної ідентичності та національної свідомості, тому відіграє важливу роль у процесах консолідації суспільства», – твердить канд. філос. наук Н. Авер’янова [1, с. 5]. Волелюбство й витривалість українців асоціюється в героя твору з «бурхливими хвилями неспокійного козацького моря...» [7, с. 5], образ якого в художньому тексті метафоричний: на батьківщині від нього віє козацьким духом, на чужині – самотою [7, с. 8]. Екскурси в минуле: в час Запорозької Січі – не спроста – це свідчення переживань і пошуку відповіді на питання про національну стійкість і незламність.

Віра в повернення на батьківщину не вмирала – підтвердженням цього було організоване свято Шевченка, створення музею українського життя і побуту, видання журналу, малювання карикатур, читання лекцій в новоствореній школі. У табірному осередку «українського життя <...> вивішено тризуб, усі написи – в українських національних барвах. <...> Появилися часописи, наукові книжки; бібліотека збільшувалася майже щоденно» [7, с. 16], тобто продукувалося мирне буденне життя, підтрим-

ка, взаємодопомога, антибільшовицькі настрої, гуртування та заробляння грошей в табірних умовах. Доречно герой наводить слова-порівняння цього процесу забороненого довгий час на материковій Україні й популярного серед вояків національно-визвольних змагань просвітника Б. Грінченка: «Праця єдина з неволі нас верне» [7, с. 16]: хори, студентська організація, україномовні книги, спорт, фізична праця – сприяли гуртуванню українців, які одночасно займалися й рекламою України у світі, попри «ганебну агітацію» [7, с. 23], що проводилася чорносотенцями царської армії. Отож, наблизити мрію до дійсності можливо, навіть у неволі, переконані герої-неоромантики.

За гарячими, свіжими спогадами пише автор книгу, згадує події не надто віддалені в часі від 1946 року, тому що «ще й тепер залишилися там» [7, с. 19] знайомі українці. Про себе-персонажа, учасника подій, продовжує писати в третій особі, спроектовуючи власні думки на літературного героя: «а решта, з головним інженером Грицем Божком, пороз’їжджалися – хто куди» [7, с. 19]. З біографічних відомостей дізнаємося, що потім «в Подєбрадах закінчив Українську Господарську Академію (1931)» [4, с. 45].

Виклад мандрівної перцепції героєм постійно відтворюється у творі з порівняннями українців із росіянами-монархістами. Відчутний негатив до представників російського окупаційного народу: «українці всьо вміють, на все здібні і не такі ледачі, як вони» [208, с. 20], українці «добре заробляли і були одягнуті, обуті по людському, а це було сіллю в вічі росіянам» [208, с. 19]. Елемент історичної та філософської медитації: «Валуєв <...> зукраїнізувався» [7, с. 20], – сугестивна метафора того, що українська нація сильніша, витриваліша, робоча і на реальному життєво-історичному прикладі автор демонструє протягом усього твору її живучість.

На підтвердження документальності, тезисно, але поіменно пригадує герой інформацію про життя різноманітних реальних людей, мешканців таборів, які залишили в пам’яті позитивний чи негативний слід: Федір Ільченко, Андрієвський, капітан Володимир Коломієць (киянин) – зрадник, малорос, ренегат, генерал Конгрива – головний комендант табору, Костомаха (прізвище офіцера Орипала), генерал Цвітанович, Майстренко, Григорій Радченко,



Василенко, Василь Жиленко, Круглий, Микола Шаповал, капітан гвардії Воїнов, курський поручник Халін. Крім того, про професора Миколу Косюру та інженера-професора Григорія Пустовара, які згуртували інтернованих українців у таборі, Г. Божок в Нью-Йоркові в 1961 році залишить окремі згадки: «М. С. Косюра читав лекції з лісівництва. <...> за що від решти генералів діставав закиди, що, мовляв, “действительный статський советник” (російськ. цивільний генеральський ранг) може щось спільного мати з українцями. В нашому баракі панувала лише українська мова. Видавано журнал, друкований на машинці з гарними карикатурами. І все це очолював і більшу частину виконував Грицько Ількович Пустовар. Висококультурна, патріотична і в той час скромна людина» [3, с. 170]. Переїмаються проблемами батьківщини на чужині, групувати навколо себе однодумців, змінювати довкілля, творити добро і красу – це вже подвиг подвижництва.

У творі, через своєрідну небагатослівну, лаконічну, без високої патетики техніку письма, чітко вимальовується постійно присутній образ самого автора – людини флегматика, стриманого, врівноваженого, не досить емоційного, хоча в самому творі, пригадуючи себе та Федора Ільченка, співмешканця намету, через чверть століття, він зробить таку самооцінку: були «гарячі, вразливі й рішучі, але запалкі...» [7, с. 11]. З біографічних відомостей дізнаємося, що Г. Божок за освітою інженер-технолог, співак, тому й на чужині йому вдалося сублімувати свою енергію на заробляння грошей і не впадати у відчай.

Лексика є маркером часу, через який показано соціальні реалії та панораму часу громадянської війни початку ХХ століття: ешелони; вози; денікінські «колокольчики» (тисячорублівки); шпалір публіки; пропасниця, тиф; «теплушки» (гробы), биндюжний віз та ін. Не відірваність від часу (автор чітко вказує час, коли відбуваються події, описує побут, подає знакові деталі

часу), про який пишеш, є однією з ознак мандрівної прози.

Твір закінчується захопливим описом єгипетських пірамід, пам'ятника Сфінксу, каїрського музею, зоологічного та ботанічного садів, що є ознакою мандрівного нарису, в якому органічно поєднується розповідь та опис. У підсумку ще раз підтверджено патріотичний зв'язок героїв-політ'язнів зі своїм народом, їхня консолідація та націєтворча праця, попри тисячокілометрову відстань від батьківщини: «Про єгипетське життя залишилися в моїй пам'яті найприємніші спогади. Там українці творили одну міцну родину. Не було у нас партій, були лише українці, для яких національна справа була більшою за все» [7, с. 24]. З уривка видно, що країна поселення не викликає в емігранта відрази, його внутрішній настрій позитивно налаштований, відсутнє відчуття приреченості чи безвиході. Хронотоп мандрів, що є засобом структурування сюжету, а отже руху, пересування зовнішнім простором, нівелює відчуття закритого, ворожого, ізольованого, холодного простору.

**Висновки.** Маловідома книга «Українці в Єгипті» доказує, як подібні прозові твори, що вийшли з-під пера письменників українського закордоння впродовж ХХ століття є складовою етнолітературної традиції. Читач дізнається про побут, дозвілля, працю, враження, переконання вимушених вигнанців, які гартували національну свідомість, оберігали самотність, віру в незалежність України. Цей мандрівний нарис є прекрасним джерелом для літературознавчого, історичного, культурологічного осмислення історії української східнорегіональної еміграції, у ньому наявні такі засоби психологізму: авторська характеристика, нотатково-щоденникові записи, самооцінка, двійництво, портрет, деталь, мова, згадки, пейзаж, які розкривають психофізіологію людей, які змушені були перебувати в екзилі, переїмаючись націєтворчими, загальнодуховними проблемами.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Авер'янова Н. Консолідація українського суспільства в сучасних умовах гібридної війни. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Сер.: Українознавство. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. С. 5–7.

2. A survey of history of the Shevchenko scientific society in Australia (1950–1976). Ser.: Ukrainian studies. Melbourne, 1976, Vol. 46. 230 p.

3. Божок Г. Згадка на світлої пам'яті професора Миколу Косюру та інж. Григорія Пустовара. *Сумщина в боротьбі*. 2017. С. 169–170.

4. Енциклопедії Української Діаспори: в 7 т. Київ : ІНТЕЛ, 1995. Т. 4 (Австралія – Азія – Африка). С. 45.

5. Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. Сумщина в боротьбі: біографії, історії, спогади. Київ: Холодний Яр ; Орієнтир, 2017. 480 с.

#### REFERENCES

8. Averjanova, N. (2016). *The consolidation of Ukrainian society in modern hybrid war* [Konsolidacija ukrajinsjkogho suspiljstva v suchasnykh umovakh ghibrydnoji vijny]. *Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho universytetu im. T. Shevchenka*. Ser. : Ukrajinoznavstvo. Kyjiv : VPC «Kyjivskij universytet», 5–7. (in Ukrainian)

9. *A survey of history of the Shevchenko scientific society in Australia (1950–1976)* [Oghljad istoriji naukovogho tovarystva Shevchenka v Avstraliji (1950–1976)]. Ser. : Ukrajinjski doslidzhennja. Meljburn, 1976, Vol. 46. 230. (in Australia)

10. Bozhok, Gh. (2017) *The recollection of professor Mykola Kosiura and engineer Hruhorii Pustovar of blessed memory* [Zghadka na svitloji pam'jaty profesora Mykolu Kosjuru ta inzh. Ghryghorija Pustovara]. *Sumshhyna v borotjbi*. 169–170. (in Ukrainian)

6. Мицик Ю. З кореспонденції кінорежисера Євгена Деслава. *Пам'ятки: археографічний щорічник. Сер. : Зарубіжне українство*. Київ : 2009. Т. 9. С. 126–168.

7. Божок Г. Українці в Єгипті. Регенсбург, 1946. 24 с.

11. *The encyclopedia of Ukrainian Diaspora* [Encyklopediji Ukrajinjskoji Dijaspory: v 7 vol.]. Kyjiv : INTEL, 1995. Vol. 4 (Avstralija – Azija – Afryka). 45.

12. Kovalj, R., Morenecj, V., Juzych, Ju. (2017). *Sumy region in fighting: biographies, stories, memories* [Sumshhyna v borotjbi: bioghrafiji, istoriji, spoghady]. Kyjiv : Kholodnyj Jar ; Oriientyr. 480. (in Ukrainian)

13. Mycyk, Ju. (2009). *From a film director Yevhen Deslav's correspondence* [Z korespondenciji kinorezhysera Jevghena Deslava]. *Pam'jatky: arkhheoghrafichnyj shhorichnyk*. Ser. : Zarubizhne ukrajinstvo. Kyjiv : Vol. 9. 126–168. (in Ukrainian)

14. Bozhok, Gh. (1946). *Ukrainians in Egypt* [Ukrajinci v Jeghypti ]. Regensburgh. 24. (in Ukrainian)